

5

ErfgoedBrief Breda

 Uit de put

1

Muren en torens

7

 Breda, stad van de Nassaus 4

11

Uit de put

Wat komt er na een archeologische opgraving?

Hans de Kievith In ErfgoedBrief Breda 3 heeft u een overzicht gekregen van de archeologische activiteiten die in Breda in 2004 hebben plaatsgevonden. Archeologie bestaat niet alleen uit het uitvoeren van veldwerk en het doen van opgravingen. Vondst- en informatieverwerking ten behoeve van rapportages, exposities en wetenschappelijk onderzoek vormt een minder spectaculair, maar wel zeer noodzakelijk onderdeel van de archeologie.

In dit artikel gaan we nader in op drie specifieke onderdelen van de archeologische nazorg: de vondstverwerking- en inventarisatieprojecten, het archeologische depot en het informatiseringstraject.

Uiteindelijk zal een groot deel van de bewerkte gegevens worden opgenomen in een Archeologisch Informatie Systeem. Deze databank is bij uitstek het instrument om toekomstig archeologisch onderzoek goed voor te bereiden. Graag willen we de rol van onze vrijwilligersgroep in dit proces benadrukken. Zonder de 15 depotmedewerkers en de 15 veldwerkers zouden we onze projecten nooit tot een goed einde kunnen brengen. Binnen de groep is de afgelopen jaren een grote vakkennis vergaard. Aan het Bureau Cultureel Erfgoed is de taak om te zorgen dat deze kennis niet verloren gaat

Voltooid en vooral onvoltooid verleden tijd

Na het veldwerk komen de daar verzamelde gegevens op ons depot terecht. Vervolgens wordt die informatie verder verwerkt. Op dit moment omvat het vondstverwerkings- en inventarisatieproject onder andere het maken van basisbeschrijvingen van de opgravingen uit de periode 1953-2002, het verwerken van de vondstcollectie van het onderzoek van Breda-West, het opbouwen van een referentiecollectie, de verwerking van 14^e-eeuws pottenbakkersafval uit de Tolbrugstraat, de beerput uit de Catharinastraat 91-93 en de inventarisatie van 16^e/17^e-eeuws glas, beschrijving van de 17^e-eeuwse barakkencomplexen bij de Kloosterkazerne en tenslotte het project 'spotdating'. Hieronder gaan we op deze aspecten nader in.

Basisbeschrijvingen opgravingen 1953-2002

Van 80 % van het archeologisch onderzoek dat in de binnenstad werd uitgevoerd is helaas nog geen basisrapportage aanwezig. Vandaar dat we in 2002 zijn gestart met het inventariseren daarvan. Voor ongeveer 150 projecten vormen deze gegevens, samen met de vondstgegevens, de basis voor een serie uit te geven *ErfgoedRapporten Breda*, waarvan het eerste nog in 2005 zal verschijnen. Een belangrijk onderdeel hierbij vormt het toegankelijk maken van de gegevens van ongeveer 200 waarnemingen uit de periode 1994 -2001 die gedaan zijn bij

grootschalige rioleringswerkzaamheden in de binnenstad. De vervanging van het laat-19^e-eeuwse rioleringsstelsel in het westelijke stadsdeel gaf ons een unieke mogelijkheid om systematisch de natuurlijke ondergrond en de oudste sporen van de bestrating in kaart te brengen. Door verbreding van de smalle 19^e-eeuwse rioolsleuf ten behoeve van de nieuwe betonnen buizen konden tientallen profielen gedocumenteerd worden, waarbij vele natuurlijke en laatmiddeleeuwse sporen werden vastgelegd.

Nog in 2005 zullen de basisgegevens van de opgravingen in de buitengebieden aan de database worden toegevoegd.

Vondstencollectie opgravingen Breda-West

In 2004 werd de verwerking van het vondstmateriaal van de opgravingscampagne Breda-West (1995-2002) nagenoeg afgerond. Op basis van een groot aantal gerestaureerde objecten wordt een representatieve collectie aardewerk uit de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse tijd samengesteld. Daarnaast zijn er talloze metalen voorwerpen geconserveerd en gerestaureerd.

Referentiec collectie

In 2004 is een start gemaakt met de opbouw van een referentiec collectie. In de referentiec collectie nemen we voorwerpen op die karakteristiek zijn voor een bepaalde periode of voor een bepaalde vormgeving. De collectie wordt gebruikt om nieuw opgegraven materiaal aan te toetsen. Ligt de nadruk nu nog op glas en aardewerk, in de loop der jaren wordt deze uitgebreid met bouwmaterialen, natuursteen, kleipijpen, vuursteen enzovoorts.

14e-eeuws pottenbakkersafval Tolbrugstraat

In 1986 werd onder de huidige Baronesgarage op de hoek Nieuwstraat/Tolbrugstraat een grote hoeveelheid (enkele kubieke meters!) 14^e-eeuws pottenbakkersafval opgegraven. Vanaf het voorjaar van 2004 heeft een definitieve inventarisatie plaatsgevonden van dit materiaal. Naast het bekende gedraaide grijs- en roodbakkende aardewerk is een aanzienlijke hoeveelheid zogenaamd hoogversierd aardewerk gevonden. Het gaat om schenkkannen met versieringen in de vorm van allerlei soorten kleistrips, met opgelegde versieringen en met beschilderingen. Door de grote hoeveelheid heeft het even geduurd voordat alle vormen zijn getekend en gefotografeerd. Het complex zal in de loop van 2006 in rapportvorm worden gepubliceerd.

Catharinastraat 91-93, de beerput van Charles de Héraugières

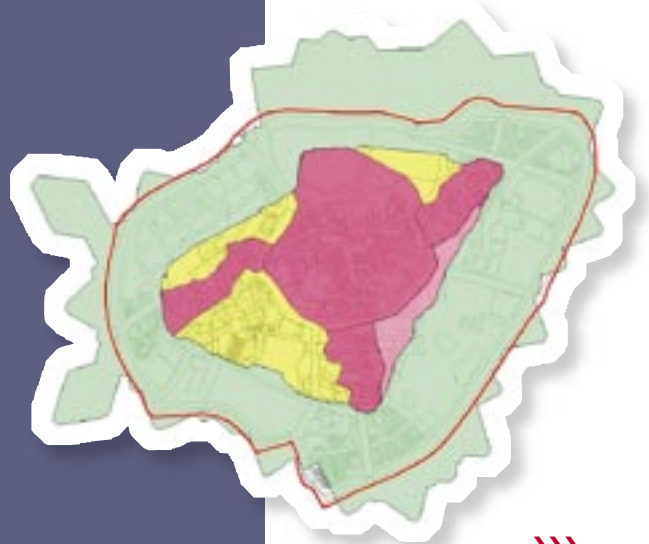
Het pand aan de Catharinastraat werd rond 1600 bewoond door de gouverneur van de stad, Charles de Héraugières. Deze man was de commandant van de operatie met het beroemde turfschip. In 1999 werd een beerput opgegraven, waarin bijzondere vondsten werden gedaan. Er kan een direct verband gelegd worden tussen deze vondsten en De Héraugières en zijn huishouden. De inventarisatie van het materiaal en het tekenen en fotograferen van honderden objecten vindt nog steeds plaats. Externe specialisten maken de beschrijvingen. Het project wordt in 2006 afgerond door middel van een rapport waarin de bouwhistorie van dit pand, de materiële cultuur en de historische topografie in samenhang worden gepresenteerd.

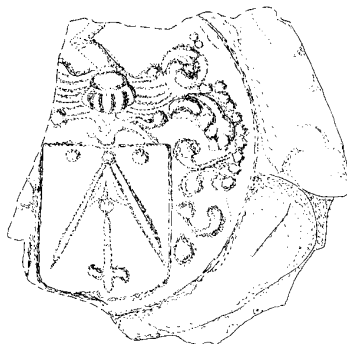
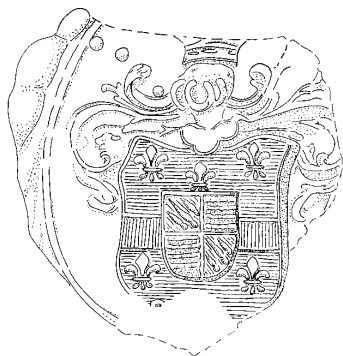
links **Een laat 16e-eeuwse vierkante fles met een zeldzame emailen beschildering, aangetroffen in de beerput van Charles de Héraugière.**

midden **Een 14e-eeuwse kan van hoogversierd aardewerk. Aangetroffen in het pottenbakkersafval dat in 1985 onder de huidige Baronesgarage is aangetroffen.**

rechts **Een 14e-eeuwse schenkan met een typische bakscheur. In de oven is deze kan al kapot gegaan, een misbaksel dus**

onder **Een voorbeeld van een archeologische waardenkaart, in dit geval een eerste visie op de binnenstad van Breda, waarbij met name het middeleeuwse centrum, de ontsluitingswegen en de latere vestingterreinen een belangrijke rol spelen.**

Inventarisatie 16e en 17e-eeuws glas

De inventarisatie van het glas uit bovengenoemd onderzoek wordt uitgevoerd door Danielle de Caluwé. De kennis die bij deze inventarisatie ontstond heeft ertoe geleid dat de omvangrijke collectie glas in het depot door vrijwilligers wordt geconserveerd en gerestaureerd. Naar aanleiding van dit onderzoek wordt ook het glas geïnventariseerd dat is aangetroffen bij de opgraving van het 15e-eeuwse hofhuis Merwede in de Catharinastraat, dat in 1891 is gesloopt en plaats heeft gemaakt voor de huidige toegang tot het park Valkenberg. Het gaat hier om een grote hoeveelheid 16e- en 17e-eeuws blank glas (façon de Venice).

17e-eeuwse barakken-complex bij Kloosterkazerne

In het kader van een afstudeerscriptie werd het in 1993 en 1999 aangetroffen 17e-eeuwse militaire barakkencomplex door Xander Alma opnieuw beschreven en geïnterpreteerd. Voor meer informatie wordt verwezen naar *ErfgoedBrief Breda 4*.

18e-eeuwse lakzegels uit beerput Huis Brecht

In 1989 werd bij een opgraving in het Huis van Brecht een 18e-eeuwse beerput opgegraven met een grote hoeveelheid lakzegelfragmenten. Lakzegels werden gebruikt om documenten te verzegelen en de afzender kenbaar te maken. De zegels zijn zorgvuldig bij elkaar gezocht, geplakt, getekend en gefotografeerd.

Zegelspecialist Anton Zeven heeft de zegels gedetermineerd. Op basis van afgebeelde familiewapens kon vaak de herkomst worden vastgesteld.

Overige vondst-inventarisaties

Bij de hierboven niet met name genoemde vondstgroepen wordt de achterstand in verwerking eveneens ingelopen. Inmiddels is de inventarisatie van al het archeologisch leder up-to-date en worden alle vondsttekeningen gescand zodat ze aan de database kunnen worden toegevoegd.

De inventarisatie van ongeveer 1000 munten door het (voormalig) Koninklijk Munt- en Penningkabinet is afgerond. We beschikken over een grote hoeveelheid 19e-eeuwse Belgische francstukken. Hiermee werden vermoedelijk arbeiders uitbetaald. Een groot deel van de metalen objecten is in een database ingevoerd. We hebben tegelijkertijd naar de bewaarconditie en het conserveringsproces gekeken. We hebben een collectie die representatief lijkt te zijn voor een stedelijke samenleving. Opvallend is dat de late Middeleeuwen daarin duidelijk ondervertegenwoordigd zijn.

Project 'Spotdating'

Aan het einde van de jaren tachtig heeft de toenmalige Archeologische Dienst van de gemeente Breda de keuze gemaakt om de enorme hoeveelheid opgegraven aardewerkscherven op een snelle manier te documenteren. Vondsten en structu-

ren, zoals muren, ruimten, wegen, die bij elkaar horen, noemen we een context. Om snel duidelijkheid te verkrijgen over de datering van zo'n context worden bakseltypes van aardewerk geïnventariseerd en in een geautomatiseerd gegevensbestand ingevoerd. Hieraan kan een datering worden gekoppeld. We weten namelijk welke baksels uit welke tijd dateren. Op basis van trefwoorden kunnen we deze baksels en contexten snel terugvinden. Wij hebben ons laten leiden door publicaties van het Museum of London. Sinds 1991 wordt al het opgegraven laat- en postmiddeleeuwse aardewerk op deze wijze vluchtig bekeken, gedateerd, gekwalificeerd en vervolgens ingevoerd. Momenteel is 80% van het aardewerk uit binnensstadsopgravingen op deze manier verwerkt. Op grond hiervan kunnen we vaststellen dat er een groep van ongeveer 400 aardewerkcomplexen bestaat die nader geïnventariseerd dient te worden. Dit omvangrijke project kan in de toekomst een unieke kijk bieden op de sociaal-economische lagen in de laat- en postmiddeleeuwse samenleving in Breda. Dit onderzoek wordt gecombineerd met de inventarisatie van andere vondstgroepen en met historisch onderzoek. Meer over dit omvangrijke project op www.archeodata.com

Schatteneiland

De archeologische vondsten bevonden zich tot voor kort op vele verschillende locaties. In 2004 werd een

Enkele van de 18e-eeuwse familiewapens die op de lakzegelfragmenten zichtbaar zijn.

Tekening: A. Schut.

deel daarvan naar een beter toegankelijke opslagruimte overgebracht. Daardoor zijn we beter in staat om een scheiding te maken tussen bulkmateriaal en materiaal dat voor tentoonstellingen kan dienen. We hebben een grote achterstand in de uitwerking van archeologisch materiaal. Omdat ook de bewaarcondities nog verre van optimaal zijn en een geautomatiseerd depotbeheersysteem nog ontbreekt is de ontsluiting van de collectie verre van optimaal. De toestand van ecologische monsters (zoals hout, zaden, stuifmeelkorrels) en sedimentmonsters (zand, klei, veen) is zorgelijk gezien de beperkte houdbaarheid van dit materiaal. De omstandigheden waaronder metalen voorwerpen worden bewaard zijn niet ideaal. Datzelfde geldt voor het papieren archief. Er wordt gewerkt aan een archeologische depot dat in de toekomst voldoet aan de kwaliteitseisen die gesteld worden door de KNA (Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie).

Breda op de kaart gezet Archeologisch Informatiesysteem

Voor de vele projecten op het gebied van de ruimtelijke ordening in de gemeente Breda is archeologische advisering noodzakelijk. Door deze advisering te automatiseren ontstaat

een belangrijk hulpmiddel dat voorziet in een behoefte. Hiertoe wordt het Archeologisch Informatiesysteem (AIS) ontwikkeld. Door de archeologische gegevens vanuit het AIS ter beschikking te stellen aan ambtenaren die zich met deze processen bezighouden wordt het mogelijk de voorhanden zijnde archeologische informatie beter te benutten. De interpretatie en verwerking van archeologische data en de daaruit voortvloeiende advisering blijft een taak van het Bureau Cultureel Erfgoed.

Archeologische beleidsadvieskaart

Archeologische beleidsadvieskaarten worden vervaardigd ten behoeve van de actualisering van de bestemmingsplannen. Deze kaarten worden samengesteld uit een groot aantal basisgegevens. Wij gebruiken de bodemkaart, de hoogtekaart, verschillende historische en historisch-geografische kaarten en een bodemverstoringskaart om deze kaart te maken. Veel gegevens zijn al digitaal beschikbaar en daardoor eenvoudig te verwerken. Later kunnen we deze gegevens koppelen met andere beleidsvelden zoals monumentenzorg, landmeten, ecologie en bodem, planvorming en ruimtelijke ordening. In 1995 is een eerste versie van de 'hoogtekaart natuurlijke ondergrond

binnenstad Breda' vervaardigd. Aan de hand van honderden hoogtemetingen van het veen en van het dekzand kon het oorspronkelijke reliëf worden gereconstrueerd. Deze kaart wordt op basis van de opgravingen van de afgelopen 10 jaar herzien en biedt grote mogelijkheden om meer inzicht te krijgen in het ontstaan van de prestedelijke nederzetting Breda. Dezelfde gegevens zijn ook te combineren met vondstgegevens uit de late IJzertijd en Romeinse tijd. Opvallend is namelijk de aanwezigheid van grote hoeveelheden aardewerk uit deze perioden in de hoge en lage gedeelten van de stad. Door de grootschalige ophogingen in de late Middeleeuwen zijn deze lagen vaak perfect bewaard gebleven. Vooruitlopend op het AIS heeft bureau RAAP de 'Archeologische verwachtingenkaart buitengebieden' aangeleverd aan het Bureau Cultureel Erfgoed. De in 2004 gereed gekomen 'Cultuurhistorische Inventarisatie van de Gemeente Breda' door dr. Karel Leenders en de in 2005 afgeronde inventarisatie voor de Vindplaatsenkaart Gemeente Breda geven een totaalbeeld van onze kennis van het erfgoed in onze gemeente. Aan de Vindplaatsenkaart is een systematische beschrijving van vindplaatsen en archeologisch onderzoek gekoppeld. Tenslotte zijn we bezig met de vervaardiging van een historische com-

links **Eén van de vrijwilligers is bezig met het tekenen van vondsten uit een 18e-eeuwse beerput.**

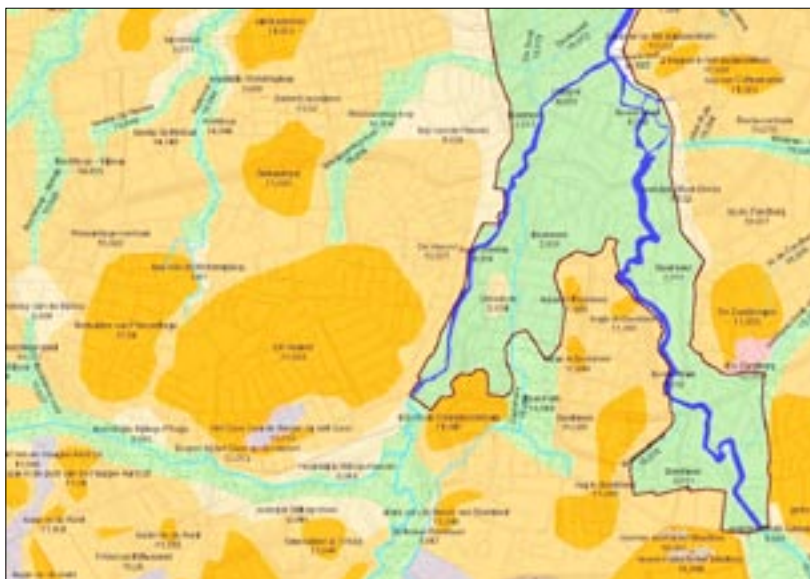
rechts **Eén van de vrijwilligers is bezig om metaalvondsten te beschrijven in te voeren in de computer.**

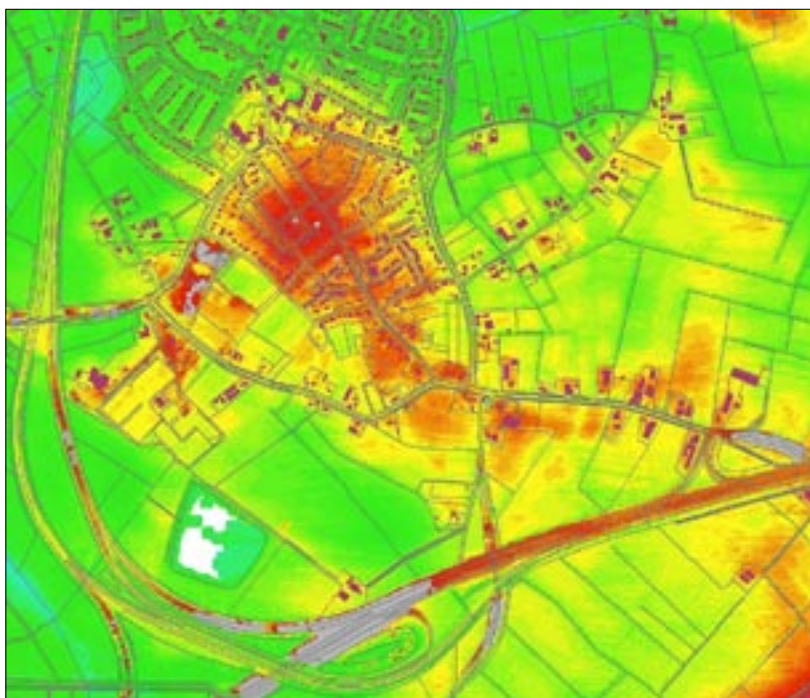
plexenkaart van de binnenstad van Breda. Hierop worden alle bouwvolumes die de omvang van een gemiddeld woonhuis overstijgen gelokaliseerd. Van deze bouwvolumes wordt vastgesteld wat er bovengronds én ondergronds nog als relict aanwezig is. De gedigitaliseerde kaart van de vestingwerken zoals deze tot de ontmanteling in 1870 rond de huidige binnenstad hebben gelegen is reeds gereed. Hierdoor zijn we nu in

staat om restanten van grachten, wallen en muurdelen onder de huidige laat 19e-eeuwse stadsuitbreiding te vast te stellen. Nadat alle bekende grootschalige vernielingen van het bodemarchief in kaart zijn gebracht hebben we een goed beeld van nog aanwezige archeologische complexen. Alle bovengenoemde kaartlagen kunnen we combineren met de Topografische Kleurenkaart Breda en

eventueel ook met luchtfoto's. De combinatie van de diverse kaartlagen maakt analyses mogelijk op het gebied van archeologie en cultuurhistorie. Kaartbeelden worden direct verwerkt in adviezen en rapportages. In de adviezen wordt rekening gehouden met verwachtingen, waarden en prioriteiten op basis van de lokale/regionale onderzoeksagenda.

Een fragment van één van de thema's van de Cultuurhistorische Inventarisatie van Karel Leenders. De kaart laat een reconstructie zien van het oorspronkelijk landschap in het zuidwesten van de stad. Zichtbaar zijn onder andere de dekzandkoppen van Heuvel en Princenhage en de beekdalen van de Weerij, de Mark en de Bijloop.

De hoogtekarte van Bavel en omgeving. Op deze kaart kunnen ontgravingen waargenomen worden maar worden ook worden 'hoogten' in het landschap zichtbaar die archeologisch een hoge verwachting hebben.

Cultuurhistorische Inventarisatie

In 1997 heeft Karel Leenders een inventarisatie gemaakt van cultuurhistorische objecten in de toenmalige Gemeente Breda, met daaraan gekoppeld een aanduiding van de 'bewaringsconditie' van het object. Door de gemeentelijke herindeling van 1997 is de gemeente aanzienlijk uitgebreid. In de periode 1997 – 2004 heeft Leenders zijn inventarisatie

gecompleteerd, die globaal de periode 1200-1850 omvat. Het project is inmiddels afgerond en overgedragen aan Bureau Cultureel Erfgoed, inclusief een omvangrijk GIS-bestand. In 2006 zal de inventarisatie in rapportvorm, inclusief kaartbladen, worden verspreid.

Digitalisering

We zijn in 2004 begonnen met het digitaliseren van tekeningen van

belangrijke archeologische structuren uit binnenstadsopgravingen. Ten behoeve van basisrapportages wordt per opgraving vastgesteld wat de belangrijkste archeologische structuren zijn. De resultaten kunnen in een viewer getoond worden met een koppeling naar een archeologische database. Daarnaast zijn in 2005 de laatste dia's gedigitaliseerd, zodat we nu beschikken over een digitale collectie van 20.000 opgravingfoto's.

Muren en torens

Archeologisch onderzoek aan de middeleeuwse ommuring van het Kasteel van Breda

Ria Berkvens In het voorjaar van 2005 werd tijdens omvangrijke restauratiewerkzaamheden aan de zuidelijke kademuren van het kasteelterrein van Breda een middeleeuwse muur aangetroffen. De werken vonden plaats in opdracht van het ministerie van Defensie. Bij de restauratie werden de 19e-eeuwse kademuren voor een groot deel weggehaald, inclusief de grond daarachter. Onder dit zandlichaam kwamen, op soms maar 30 cm onder het maaiveld, zware steunberen tevoorschijn. Door het Bureau Cultureel Erfgoed is een archeologisch onderzoek uitgevoerd om vast te stellen wat de datering, de fasering, de conservering en de omvang van de muurresten was. Op basis hiervan zijn de muren inmiddels weer tot het maaiveld opgemetseld en voor het publiek zichtbaar gemaakt. >>>

>>>

Het middeleeuwse kasteel van Breda

Breda is begonnen als het centrum van een 12^e-eeuws (of ouder) grootgrondbezit, waarvan de eigenaar zich trots Van Breda noemde. Dit centrum werd gebouwd nabij de kruising van een belangrijke oost-west handelsroute met de rivier de Mark. Vanaf omstreeks 1150 werd hier tol geheven op vervoer over het water en over het land.

Het oudste centrum bestond oorspronkelijk uit een woning voor de heer met een boerenbedrijf. Deze plek ontwikkelde zich later tot een burcht. Daarbij stond een kapel die later zou uitgroeien tot de Grote Kerk. Tot op heden is niet duidelijk waar deze oudste burcht gelegen heeft. Vermoed wordt dat de oude burcht in de buurt van het latere kasteel uit 1330 lag, maar meer in de richting van de rivier. Sporen van de oudste bewoning in de binnenstad zijn aangetroffen tussen de kerk en het kasteel. Deze sporen zijn te dateren in de 12^e en 13^e eeuw.

De heer van Breda trad aan het eind van de 12^e eeuw op als een regionaal heerser in het noordwesten van het toenmalige Brabant. In 1328 verkocht hij zijn heerlijkheid aan hertog Jan III van Brabant, die Breda tot een administratief centrum maakte. De hertog bouwde rond 1330 een nieuw kasteel. Dit tweede kasteel heeft niet lang bestaan, het moet vóór 1350 al weer gesloopt zijn.

De tot bloei gekomen stad en heerlijkheid werd door de hertog in 1353 in leen gegeven aan Jan van Polanen. De nieuwe heer vestigde zich met zijn hele hofhouding in zijn nieuwe residentie en bouwde tussen 1350 en 1362 een nieuw kasteel, het derde in successie dus. Het bestond uit een vierkante burcht met vier zware hoektorens, omgeven door een gracht. Het hof trok al snel andere voornamen families aan die zich in de stad vestigden, met name rond de Visserstraat en de Catharinastraat. De groei van Breda werd in de 15e eeuw voortgezet onder de graven van Nassau.

In de 14e eeuw werd het buskruit uitgevonden. Vanwege de opkomst van het geschut werd het kasteel van Jan van Polanen omgeven door een nieuwe verdedigingsgordel. Deze bestond uit grachten, muren met een weergang op bogen, torens en bijgebouwen. Eén van die bijgebouwen is de zogenaamde Rekenkamer. Vanaf het Kasteelplein gezien ligt deze links van de toegangspoort. De huidige Schoolstraat was mogelijk de oorspronkelijke toegang tot het kasteel. In de loop van de 14e eeuw werd de ingang verplaatst naar het huidige Kasteelplein. Vanaf 1536 werd het middeleeuwse kasteel door graaf Hendrik III van Nassau in gedeelten gesloopt en vervangen door een prachtig renaissancepaleis, het huidige Kasteel van Breda.

Resultaten archeologisch onderzoek

In de 20^e eeuw zijn op diverse plaatsen op het terrein van de KMA resten van de ommuring van het middeleeuwse kasteel opgegraven. De meest in het oog springende sporen

werden teruggevonden aan de zuidzijde van het terrein, ten westen van de Rekenkamer. In 1906 werd hier een eerste onderzoek uitgevoerd. Over een afstand van ongeveer 50 meter werd een deel van de ommuring en de fundering van een imposante muurtoren blootgelegd. Deze 15^e-eeuwse muur is gedeeltelijk nog zichtbaar in de kelders onder de Rekenkamer.

In 1994 is de zuidelijke gracht van de KMA droog gepompt. Ten westen van de Rekenkamer vond men de funderingen van de middeleeuwse ommuring en een indrukwekkende muurtoren. Ten oosten van de Rekenkamer zijn resten van een onbekende toegangspoort aangetroffen.

In 1995 werd nog eens ten westen van de Rekenkamer een groot deel van de boven- en achterzijde van de bewaard gebleven fundering van de ommuring blootgelegd. Uit dit onderzoek bleek onder meer dat de huidige kademuur naast de Rekenkamer in feite bestaat uit goed bewaar-

de resten van de middeleeuwse ommuring. De ommuring bestaat uit een zogenaamde schildmuur of buitenmuur (dikte van de fundering circa vier meter) die aan de binnenkant is voorzien van forse steunberen. Deze steunberen waren bedoeld om de schildmuur te verankeren in de aarden wal aan de binnenzijde. De aanwezigheid van de middeleeuwse muur is over een lengte van enkele tientallen meters vastgesteld. Hij sluit aan de westzijde aan op een zware, rondeelachtige toren. De fundering van deze toren is aangetroffen in de gracht. Deze is niet volledig blootgelegd maar kan aan de hand van de oude gegevens van 1906 en de nieuwe informatie van 1994-1995 en 2005 worden gereconstrueerd. De toren heeft een meer dan halfronde plattegrond en is 8 x 7,60 meter groot. De achterkant van de muurtoren die in 1994 werd gevonden is blootgelegd.

Het archeologisch onderzoek dat in 2005 is uitgevoerd, heeft aangetoond dat de schildmuur die in 1995

Overzicht van de opgravingen op de KMA

ruimte gereserveerd voor bij-schriften

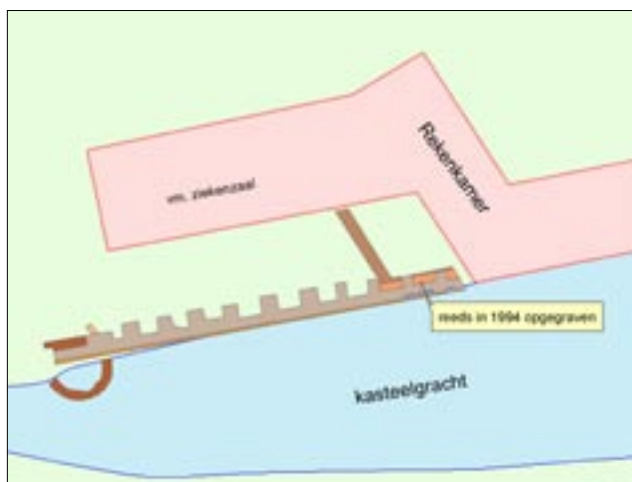
werd gevonden doorloopt en aansluit op de westelijke toren in de gracht. Er zijn bij het onderzoek zeven steunberen opgetekend, waarvan er één smaller was dan de anderen. Verder was een aanzet te zien van een ronde toren. Deze funderingen zijn inmiddels opgemetseld. De steunberen zijn zeer kenmerkend voor de bouw van middeleeuwse kastelen; de muren waren namelijk opgevuld met mortelspecie. De toren heeft een brede steunmuur over de gehele breedte. De kasteelmuur loopt naar het westen door met dezelfde dikte, maar is hier later plaatselijk weggekapt, waarschijnlijk voor de aanleg van kabels en leidingen.

Tijdens het onderzoek werd aan de achterzijde van de toren een nog oudere muur aangetroffen, haaks op de schildmuur, die onder de toren doorloopt en deels in de toren is opgenomen. Het baksteenformaat en bijbehorende vondsten tonen aan dat deze ruim 60 cm brede en diep gefundeerde noordwest – zuidoost georiënteerde muur dateert uit het einde van de 14^e eeuw. Mogelijk houdt deze muur verband met het middeleeuwse kasteel van Jan van Polanen. Dat had een zelfde oriëntatie. Resten daarvan liggen nu nog onder de huidige zuidwestelijke vleugel van het kasteel. Er lijkt ook een verband te zijn met de richting van de Schoolstraat. Of de muur deel uitmaakt van een oudere toren of

toegangspoort is nog niet duidelijk. Onder deze muur uit de 14^e eeuw is een oude grachtvulling aanwezig die ook te vinden is onder de toren en kasteelmuur. De loop en datering van deze gracht is niet bekend. Vondsten ontbreken voorsnog en er is geen betrouwbaar historisch kaartmateriaal beschikbaar.

Visualisatie ommuring

Bij de restauratie werd de middeleeuwse ommuring van de KMA gebruikt als inspiratiebron voor een nieuwe ruimtelijke inrichting om zo de identiteit en belevingswaarde van de historische omgeving te versterken. Toren en ommuring vormen zeldzame resten van het middeleeuwse kasteelcomplex van Breda. Bij het reconstrueren was het dan ook van belang dat de historische samenhang van de toren en de ommuring van het middeleeuwse kasteel duidelijk visueel tot uitdrukking kwam, zowel aan de voorzijde (in de gracht) als aan de bovenkant (op het huidige loopniveau). Uitgangspunt daarbij is dat de ommuring en de toren als één geheel worden gezien. Dit komt in de reconstructie ook zo tot uitdrukking.

ruimte gereserveerd voor bijschriften

Bij de nu uitgevoerde restauratie zijn de steunberen opgemetseld tot net boven maaiveld. Daarbij is de oorspronkelijke plattegrond gevolgd die gebaseerd is op archeologisch onderzoek. Aan de westzijde eindigt de muur getrapd om op die manier aan te geven dat in de historische situatie de schildmuur heeft doorgelopen.

Hier begon een toren van de middeleeuwse ommuring van het kasteel. Reconstructie en het daarmee zichtbaar maken van deze resten vormt een welkome aanvulling voor de uitstraling van het historische karakter van het KMA-terrein. We hopen dat Defensie in de nabije toekomst ook de niet meer zichtbare middel-

eeuwse toren die in het water ligt, zal opmetselen, zodat de reconstructie nog meer gaat leven. Ook de halfronde torens van de voorloper van de huidige ingang aan de voorzijde van de Rekenkamer die in de gracht gelegen zijn, kunnen dan bij deze reconstructie betrokken worden.

Breda, stad van de Nassaus 4

Dudo van Laurenburg

Johan Hendriks In de loop van de elfde eeuw verschoof de interesse van de graven van Lipporn steeds meer noordwaarts, tot over het dal van de Lahn. Daar bouwden de opvolgers van Drutwin van Lipporn hun territoriale aanspraken uit over de Esterau. Het lag voor de hand dat vroeg of laat de Lipporners zich ook daadwerkelijk in hun nieuwe machtscentrum zouden vestigen. Wanneer dat precies gebeurd is, is niet met zekerheid te zeggen. Twee aanwijzingen zijn er wel: omstreeks 1100 was de oude burcht van Lipporn al helemaal verlaten en in 1093 komen we voor het eerst graaf Dudo van Laurenburg tegen. Deze Dudo blijkt niet alleen voogd van Lipporn te zijn, maar ook Drutwin tot zijn voorouders te rekenen. Het heeft er alle schijn van dat de stap van Lipporn naar Laurenburg ergens in het laatste kwart van de elfde eeuw is gemaakt. Dudo wordt gezien als de bouwer van de Laurenburg. >>>

Wat trof Dudo aan de Lahn aan?

In *ErfgoedBrief Breda 2* hebben we gezien dat het gebied tussen de Lahn en Montabaur langzaam in bezit was gekomen van de Lipporners. Doch een versterking bouwen op die hoogvlakte was, zeker in de late elfde eeuw, niet handig. Voor je er erg in had zou de versterking van alle kanten kunnen worden belegerd. Neen, zo'n licht golvend terrein leent zich daar niet echt voor. Dat zag de elite in die tijd natuurlijk ook. Zij bouwden hun versterkingen bij voorkeur op heuveltoppen of op andere plekken die goed te verdedigen waren. Dudo vond zo'n plek op een eenzame rotspunt op de noordoever van de Lahn. Aan de voet daarvan lag al het kleine dorpje Zulheim, dat, gelet op de -heem-naam, uit de vroege Middeleeuwen dateert. Op een hoge rotspunt boven dit dorpje werd de burcht gebouwd. De betekenis van de naam *luren* of *lurin*, waar de burcht naar genoemd is, is niet bekend. Mogelijk gaat het hier om een lokaal toponiem. Dudo vond aldus een goed verdedigbare plaats op de noordelijke Lahn-oever. De Lahn was echter in die tijd geen belangrijke verkeersader en ook langs de oevers van de rivier was er geen verkeersweg van betekenis. Het zal dus zeker niet uit economische motieven zijn geweest dat de burcht van Dudo hier werd gebouwd.

Wat weten we van Dudo van Laurenburg?

Dudo wordt drie keer genoemd in de bronnen. In 1093 is *Dudo comes de Lurenburch* de zesde van de veertien getuigen bij het opmaken van de stichtingsoorkonde voor het klooster Maria Laach, door paltsgraaf Heinrich II. Dat duidt erop dat Dudo hier al wat langer in de buurt een factor van betekenis was.

In 1117 schenkt *Tuto de Lurinburg* zijn goederen in Lipporn aan het Allerheiligenklooster bij Schaffhausen met de bedoeling een nieuw klooster bij Lipporn op te richten. Deze stichting werd in 1126 verplaatst naar Strüth, waar nog immer het Benedictijnerklooster Schönau herinnert aan het voormalige huis-klooster van de familie. Dudo gaf ook aan dat voor de som van één zilveren mark uit de inkomsten van deze goederen elk jaar een mis in het klooster opgedragen moest worden voor zijn ouders en voorouders, waaronder Drutwin (II) van Lipporn. In hetzelfde jaar wordt dit klooster door aartsbisschop Bruno van Trier

de inkomsten uit de tienden van Meilingen gegeven, op voorspraak van abt Adelbert van Schaffhausen en zijn vriend *Tutonis comitis de Lurenburg*. Dudo zal optreden als beschermer (voogd) van het klooster.

Wie was Dudo van Laurenburg?

De lokale historicus Gerhard Gemmer heeft geprobeerd om de voorouders van Dudo van Laurenburg op een rijtje te krijgen. Helaas weten we niet precies hoe Dudo van Drutwin afstamt. Dat Dudo getuige was bij de bouw van Maria Laach duidt op een relatief hoge positie. Dat hij gehuwd was met een (verder onbekende) dochter van graaf Ludwig I van Arnstein eveneens. De Arnsteiners waren immers graven in de Einrichgouw. In 1139 werd hun versterking op de zuidoever van de Lahn omgebouwd tot klooster.

Dudo van Laurenburg had drie kinderen: Rupert I, Arnold I en Demud. Rupert en Arnold zouden omstreeks 1124 de burcht Nassau bouwen.

Colofon

De **ErfgoedBrief Breda** is een uitgave van de OntwikkelingsDienst Breda, Vakdirectie Cultuur.

De **ErfgoedBrief Breda** wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, bel of mail dan met de heer

G. Otten, (076) 529 9339, g.otten@breda.nl of schrijf naar G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 3920, 4800 DX Breda. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), bij het Cultuurpunt Breda in de Bibliotheek (Molenstraat 6) en bij het Stadsarchief (Parade 10).

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Oplage: 2500 exemplaren

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Vakdirectie Cultuur.